

A NÉMET PROTESTANTIZMUS VÁLSÁGA A HITLER-URALOM ALATT

A «TOTALITÁRIUS» ÁLLAM a maga alattvalóinak nemcsak a testére, hanem a lelkére is a lehető legmesszebbmenő mértékben igényt tart s a történet folyamán újra meg újra, szívós állhatatossággal fölbukkanó — természetesen száz százalékig soha meg nem valósíthatott — célja a föltétlen állami akaratnak nemcsak egyszerű keresztülhajszolása, hanem a lelkekben egységes világnézetű gyökereztetése, közös hitté, egy vallássá magasztosítása. Ez a törekvés tulajdonképpen megvan kivétel nélkül minden államtípusban és állami elgondolásban, mindössze az a különbség, hogy némelyiknél szemérmesebben nyilvánul meg s inkább csak közvetett úton óhajt érvényesülni (tévedés volna azt hinni, hogy pl. a liberális állam e tekintetben kivétel: gondoljunk csak a francia iskola „laikus morál“-) ára, a brit imperializmus vallásos alapjaira, az észak-amerikai zászlókultuszra stb.) — míg a diktatúra különböző, akár múltbeli, akár jelenkori alakjaiban tartózkodás nélkül lép előtérbe s olyan brutalitással igyekszik a maga számára átgyúmi a lelkek legmélyebb és legegységesebb életét is, amelynek legföljebb a jóízűség és a politikai eszélyesség szabhat annyira-mennyire határt, a „világ közvéleményére“ való tekintet már sokkal kevésbé, a lőlek legbensőbb szentélye előtt való megtorpanás pedig éppen nem.

Senkit sem lephetett meg tehát — föltéve, hogy történetből és jelenből valamennyire ismerte ezeket az összefüggéseket — annak a híre, hogy a Harmadik Birodalomnak forradalomszerű, de nem meglepetésszerű testetöltése: a nemzeti szocialista párt diktatúrájának alávetett Németország, jóformán megvalósulásának első percétől kezdve nagyon határozott egyházpolitikai akaratnyilvánításba is kezdett s a maga erősen egyéni világnézeti meghatározottságát, lelki alapjellemtette iránytűjévé a németység nagy történelmi egyházaihoz való viszonyának. Maga a Führer ugyan már legelső nagy kancellári nyilatkozatában kijelentette, hogy „az egyházak jogai nem csorbíthatnak, az államhoz való viszonyukban nem áll be változás“ s kormányának különböző szervei is többször tettek azóta ennek megfelelő megnyugtató nyilatkozatokat — így pl. a porosz kultuszminiszter, aki szerint „az állam a kis ujjával sem fog belelegegyedni olyan egyházi ügyekbe, amelyeket csak maga az egyház intézhet el“ — és ez az irányelv természetesen látszott folyni Hitlernek a „Mein Kampf“ című híres könyvében kifejtett ama nyilatkozatából, amely a tömegszervezet vállain emelkedő, öntudatosan forradalmi ugrásra készülő leendő diktatornál meglepő politikai higgadsággal és éleslátással hirdeti, hogy

„aki egy politikai szervezkedés kerülő útján akar eljutni vallási reformációhoz, az ezzel csak azt bizonyítja meg, hogy vallásos képzetek vagy éppen hittanok keletkezéséről és kihatásáról bálvány sejtelmé sincsen. Két úrnak igazán nem lehet egyszerre szolgálni. És én egy vallás alapítását vagy összetörését lényegesen nagyobb dolognak is tartom, mint egy államnak az alapítását vagy szétrombolását — egy pártéről nem is beszélve.“

Azonban ezeknél az igen szép elvi nyilatkozatoknál és elméleti megállapításoknál már az első perctől kezdve erősebbnek bizonyult a tényleges politikai erőknek s azok világnézeti, lelki rügóinak a nyomása — a logika ereje helyett az erők logikája. A nemzeti szocialista uralom első napjaitól fogva éles súrlódások kezdődtek a hatalom új birtokosai meg a birodalmi németység legnagyobb tömegeit magába ölelő két nagy történelmi egyház között. Ezek a súrlódások eleinte látszólag csak ama kérdés körül forogtak ugyan, hogy az egyházak egyes szerveinek és szervezeteinek mennyiben engedhető meg a szorosán vett spirituális és karitatív hatáskörön túlmenő közéleti — társadalmi és így már többé-kevésbé politikainak is minősíthető — tevékenység. De e kérdés mögött hamarosan megmutatkozott az új államiságnak a világnézet, a lelkiség legintimebb területére is kiterjeszkedni kívánó hatalmi akarata, amely békében csak egy olyan katholicizmussal, illetőleg protestantizmussal tud és akar élni, amelyik a maga eszmevilágát határozottan alkalmazza az új állam eszmei alapjaihoz.

A katholicizmussal való, nem egyszer igen aggályos jelenségeket főlészre vetett súrlódás aránylag hamar véget ért. Nem annyira Hitlernek személyileg a római katolikus egyház kebelébe tartozása, mint inkább a katolikus egyháznak Németországon belül és kívül egyaránt imponálóan egységes, nemzet- és államfőlötti szervezete s a világháborút követő időkben világszerte meggyarapodott lelki tekintélye és politikai súlya már a nyár derekán rávezette a Harmadik Birodalom kormányát a birodalmi konkordátum megkötésére. Nem föladatunk ezt a konkordátumot bővebben méltatni, csak épp idézzük egy német katolikus publicistának jellemző nyilatkozatát róla:

„Soha még a német történet folyamán nem mutatták meg eleddig ilyen világosan és ily félreérthetetlen határozottsággal az egyház föladatát arra nézve, hogy a nép egészébe való legmesszebbmenő beilleszkedés útját megtalálhassa — és soha még ekkora magátólértetődő módon nem állapították meg a birodalom kötelezettségeit az Egyház szent küldetésének támogatására és oltalmazására.“

és ehhez hozzátesszük — a nagyobb nyomaték kedvéért eredetiben — egy német protestáns publicista érdekes megállapítását: „So weit gehen konnte nur ein Staat, der an die Sieghaftigkeit seiner nationalen Idee unverrückt glaubt.“

A konkordátum megkötésével egyelőre nyugvópontra jutott a Hitler államának a birodalmi németiség valamivel több mint egyharmadrészét magába ölelő katolikus egyházhoz való viszonya. Ellenben éppen a konkordátum megkötése idején valósággal khaotikus állapotok uralkodtak a nemzeti szocialista kormány és a birodalmi lakosságnak

valamivel kevesebb mint kétharmadát magában foglaló protestáns egyházak viszonya terén. A mód, ahogyan ez a khaosz előállott s ahogy lassanként tisztulásnak indult: rendkívül tanulságos adalék a totalitárius állam természetrajzához.

A német protestantizmus köztudomás szerint éppoly kevésbé volt központilag szervezett, formailag is szigorúan egységes egyház, amennyire nem volt ilyen állami szervezet a Hitler napjai előtt maga a német birodalom sem. A reformáció korában keletkezett Landeskirchék alig áttekinthető sokasága természetes következménye és pendant ja volt a német politikai territóriumok tarka-barka szövevényének. A politikai sokféleség a Napóleontól Bismarckon át a weimari alkotmányig terjedő század folyamán, amint tudjuk, fokozatosan csökkent s ezzel, az egyházi élet természetében rejlő konzervativizmusnál fogva csak lassan, óvatosan lépést tartva, csökkent valamelyes mértékben a protestáns egyházi élet atomizmusa is — de azért még a weimari Németországban is 29 protestáns Landeskirche maradt, tehát sokkal több, mint amennyi szövetséges államból állott a politikai Németország az uralkodóházak bukása és a parányi territóriumok összevonása után. E Landeskirchék között területileg is, lélekszámban is leghatalmasabb a porosz evangélikus egyház, amelybe az összes német protestánsok fele, kb. 20 millió lélek tartozik. Hitvallásilag ez egyházak tagjainak óriási többsége a lutheri reformációból kisarjadt ágostai hitvallás híve (ezt most tisztán csak jogi és statisztikai értelemben értve!), amíg a Kálvin elveit valló reformátusok alig egy-két milliányi számban vannak és tulajdonképpen nehezen is tarthatók számon, mert e Landeskirchék túlnyomó többségében — elsősorban magában a porosz egyházban — már több mint egy század óta a Hohenzollern-uralkodóház által kezdeményezett únió uralkodik, amely a két evangéliumi hitvallás híveit a konfesszionális-dogmatikai sajátosságok kímélésével közös istentiszteleti és egyházalkotmányi formák közt egyesítette, aminek természetes következménye a már eredetileg is aránytalan kisebbségben volt kálvini-református elemnek a legtöbb helyt való fölszívódása lett s ezzel együtt egy jelentékenyen elszíntelenedett általános „úniós“ protestantizmusnak a kialakulása, elsősorban épp a hatalmas „altpreussische Union“ területén. De azért, habár csekély számmal, mindmáig maradtak tisztán lutheránus és tisztán református Landeskirchék is.

Milyen volt ezeknek a protestáns egyházaknak az államhoz való viszonya? A reformáció Németországban — a középkor legelejére visszanyúló törekvések föléledésével és új erőre kapásával — állam-egyházi rendszert teremtett: a püspöki jogkörnek nem kifejezetten spirituális természetű részét a fejedelmek ragadták magukhoz s az egyház legfőbb kormányzását a kisebb-nagyobb államok még ott sem eresztették ki a kezükből, ahol — mint pl. a szász választófejedelemségben — az eredetileg evangélikus uralkodóház később katolizált. Ez a rendszer állott fenn lényegében egészen az összeomlásig. A weimari Németországban elvileg és jogilag megszűnt az államegyházi rendszer, de a nélkül, hogy a „szabad egyház szabad államban“ elve — melyet pedig a nagy átalakuláskor az egyházak iránt barátságos és ellenséges

politikai tényezők egyaránt hangoztattak és követeltek — keresztülvihető lett volna. Az egyház és az állam szétválasztása tehát csak anynyiban történt meg, hogy a protestáns egyházak önkormányzata biztosított, (lényegileg olyan formák között, mint Magyarországon van már évszázadok óta) — a katolikus egyháznál ez a szükséglet természetesen nem merült föl, mert lényegénél fogva azelőtt sem volt seholy igazi államegyház — de viszont protestáns és katolikus egyház egyaránt jelentékeny mértékben ráutalva maradt a dolgok új rendjében is az állam anyyagi segítségére, önfenntartásának biztosítása érdekében jogi támogatására, főképpen pedig arra a védelemre és támogatásra, amelyben a német birodalom államai a magasabb és alsóbbfokú hitvallásos iskolázást részeltették még akkor is, amikor belpolitikájuk erős (bár sohasem kizárólagos és döntő) befolyása alatt állott a marxista szellemnek. Általában a marxizmus világnézete, bármily rohamosnak látszó hódítást tett is Németországban a weimari államfordulat után nemcsak az ipari munkásság hatalmas tömegeiben, de — ami még sokkal végzetesebb következményekkel fenyegetett — a diplomás rétegekben is, mégsem volt képes a német lélek gyökeréig lehatolni s onnan a katolikus vagy protestáns vallási életformához való mély ragaszkodást kiirtani. Ami közelebbről a protestantizmust illeti, negyven millió birodalmi német ember nemzeti, népi, faji öntudatának — a német lélekre másfél évtized alatt rázúdult megannyi internacionalista és vallásellenes hatás után is — kitéphetetlen tartozéka, ha máshol nem, a tudat alatt, az a meggyőződés, hogy ő a „Luther népe“ és hogy Luther nélkül a németiség fejlődése alighanem egészen más, a nemzeti és állami önállás és erőkifejtés szempontjából jóval kevésbé kedvező irányt vett volna. A német protestáns egyházak életében a már több mint egy századra visszamenőleg kialakult teológiai és egyházpolitikai pártoskodás, meg az államegyházi korszakból átöröklődött lélektelen bürokrácia sok belső feldarabolódást, energiapocséklást és az egyház valódi hivatásától való elterelődést idézett ugyan elő, de a német népet atyái hitétől végkép elidegeníteni éppoly kevésbé tudta, mint a kommunista-atheista propaganda. Az anyyakönyvileg és jogilag protestáns németek nem ugyan mind, de erős többségükben érzület szerint is azok (aminthogy a katolikus németeknél is hasonló a helyzet) és ma is egyházuk szaván keresztül hallják lelkükbe zendülni az örökkévalóságnak nyugtató üzeneteit és nyugtalanító kérdéseit.

A német protestáns egyházaknak ezt a mély, erős, kegyeletes és hagyományos kapcsolatát a német tömegek leikével nem hagyhatta figyelmen kívül a tömeglélek hangszerének — úgylátszik — világviszonylatban is egyik legnagyobb művésze, Hitler és magát hovatovább a nemzettel vagy kedvesebb szavok szerint: a néppel teljes mértékben azonosítani készülő pártja. Ahogyan politikai téren a szoros birodalmi államegységnek a megteremtését, az ezredéves történelmi patinájú, de a német belső erőkifejtésnek egyre nagyobb akadályává vált „Bundesstaat“-rendszer megszüntetését tűzte ki céljául s kezdte azonnal, kíméletlenül erős kézzel munkálni is: úgy adta ki a német protestantizmus számára is mintegy napiparancsul a máris történelmivé vált, magyarra alig lefordítható híres jelszót: „Gleichschaltung!“ A német

protestantizmus vallási és egyházi életének összhangzatosan és engedelmesen belé kell illeszkednie az új német államiság céljainak egységes rendszerébe: e végből először is szakítania kell megrögzött provincializmusával és meg kell alkotnia a Reichskirchét, az alkotmányi és szervezeti egységes németbircdalmi protestáns egyházat — azután pedig nemcsak külsőleg, de belsőleg is egységesülnie kell, t. i. az eddigi theologiai és egyházpolitikai széleiről húzás helyett annak a szellemnek kell benne uralkodóvá lennie, amely a vallásos és különösen a keresztyén ember kötelesteljesítésének netovábbját a haza és a nép áldozatos szolgálatában, a fajiság minél tisztább megőrzésében látja s a német protestáns emberanyagból Lutherhez hasonló germán hősi típust termel ki.

A német protestáns egyházak vezetői nagyon nehéz helyzetbe kerültek az új uralomnak ezzel a határozott akaratnyilvánításával szemben, amely minden, az egyház szabadságát biztosítani ígérő megnyugtató kormánynyilatkozat ellenére is kívülről parancsolt rájuk egy messze kihatású, nemcsak a formákban, de a lelkekben is végrehajtani kívánt egyházreformot,—amíg ugyanezt a katolicizmussal szemben meg sem kísérelte, mert ott megelégedett a katolikus papság politikai tevékenységének kikapcsolásával és a kifejezetten katolikus politikai szervezetek megszüntetésével, egyébként pedig természetes politikai ösztönnel az e tekintetben jóval gyengébb ellenállás irányába, tehát a protestantizmus felé fordult. Hitler és pártja minden német keresztyén egyházat, sőt minden komolyan, tehát nemcsak névleg keresztyén német embert őszinte hálára kötelezett azzal, hogy a német politikát, társadalmat, kultúrát a bolsevizmus széléről visszarántotta és az új állami életet kifejezetten vallási, sőt — ha elnagyoltan akarunk beszélni — keresztyén alapokra helyezte. Hitler nélkül és a kommunizmus felülkerekedése esetén — még ha az talán német földön az oroszországiaknál kevésbé ázsiai formákat ölt is — német katolicizmusnak és német protestantizmusnak egyaránt irtóztatós mártírium, teljes szétporlasztás és a katakombába való visszamenetel lett volna a sorsa. E mellett a protestantizmus arról sem feledkezhetett meg, hogy az ő sorsa négy század óta kiváló mértékben egybeforrott a német nemzeti gondolattal, különösen pedig a német nemzeti egység gondolatával (igaz, hogy a Habsburg—Hohenzollem ellentét történelmi megvilágításában újabban sokan a protestáns oldalon látják a „fenémet“ s a másikon a „nagy-német“ gondolatot, de ezzel szemben el nem homályosítható történelmi tény az, hogy a német egység megközelítő megvalósítása legelőször a történetből mégis Hohenzollem-protestáns oldalról sikerült!) és így éppen a protestantizmus tagadhatta meg legkevésbé az állampolitikailag mégis csak Bismarck művét folytatni és befejezni akaró Hitlerrel való együttműködést, tekintet nélkül a Führer vallási hovatartozására. Másfelől azonban éppen a legfelelősebb egyházi vezetőknek látniok kellett azt is, hogy a protestáns egyházi életet fenntartás nélkül egy meghatározott állampolitikai és egy ettől — éppen a nemzeti szocializmus esetében — elválaszthatatlan társadalomgazdasági rendszer uszályává tenni olyan veszedelmes kísérlet, amely az egyház szabadságát a legnagyobb mér-

tékben kockáraveti s hihetetlenül megnehezíti az egyháznak lelki lényegéből folyó hivatása betöltését.

Igy állván a helyzet, az evangélikus Kirchenbund — a német protestáns Landeskirchének nem sokkal a világháború után megalakult, hivatalos-jogi jelleggel nem bíró s egyébként is elég laza föderatív egységbefoglalása — megpróbált elhajózni a Scylla és a Charibdis között. Hogy az állami részről megnyilvánult egységesítő akaratnak eleget tegyen, megkísérelte néhány hét vagy hónap alatt elvégezni évtizedek munkáját s meg akarta teremteni az egységes birodalmi egyházat, amelynek egységét, a német lelkekben ma uralkodó „Führerprinzip“-nek megfelelően, legelsősorban azzal kívánta biztosítani, hogy az élére egy addig nem létezett birodalmi püspöki (Reichsbischof) tisztséget állított s ennek betöltőjéül kiszemelte az egész német protestantizmus egyik legtiszteltebb lelkipásztorát, a politikailag semmi irányban nem lekötött s már csak ezért is, de egész keresztyéni jelleméért és munkásságáért is általános rokonszenvnek örvendő von Bodelschwingh Frigyes bárót, a világhírű Bielefeld melletti „Bethel“-szeretetintézmények vezetőjét (amelyeket hasonlónevű atyja, a keresztyén karitásznak minden időkre szólóan egyik legnagyobb alakja alapított). A deszignált, majd a Landeskirchék küldötteinek túlnyomó többsége által megválasztott birodalmi püspök pünkösöd táján meg is kezdette működését — megtévén azt a reá nézve nagyon előnyösen jellemző kijelentést, hogy, ha rajta állana, ő inkább csak birodalmi diakónusnak, újszövetségi szeretetszolgának, semmint birodalmi püspöknek szeretné nevezni magát — de hivatalbalépésének s az egész birodalmi püspöki tisztt megszervezésének nem tisztázott (mert kellőleg elő sem készíthetett) jogalapja körül rögtön súlyos bonyodalom támadt, amelynek következtében — személyileg legkevésbé sem megérdemelt, de keresztyéni módon elviselt kínos megaláztatással — nemsokára vissza kellett adnia megbízatását.

A bonyodalom azonban csak felszínesen megtekintve forgott jogi kérdések körül. Valójában sokkal mélyebb, az evangéliumi keresztyén vallásosság és egyház legbensőbb lényegét érdeklő ellentétekről volt szó. Az történt ugyanis, hogy a protestáns tömegek között óriási szervező és átütő erejével rendkívül rövid idő alatt fölényes túlhatalomra jutott egy, a hitlerizmus politikai és társadalomgazdasági elveit protestáns vallási síkba vetítő s a német protestantizmus összes lelki és társadalmi erőit és adottságait maradék nélkül a „völkisch“ gondolat és a nemzeti szocialista állam szolgálatába beszervezni akaró mozgalom, a „Glaubensbewegung Deutscher Christen“.

Programja — amely, amint valaki találóan megjegyezte, arra a lehetetlen föladatra vállalkozik, hogy orgonára írt koráit katonabandára hangszereljen és indulóütembe tegyen át — a következő legfőbb eszmék körül csoportosul:

Elő népegyházat akar, amely a német evangélikus nép egész hiterejének kifejezése. A krisztusi hit, amelyet követel, a „fajnak megfelelő“ (artgemäß) kell hogy legyen, „wie er deutschem Luthergeist und heldischer Frömmigkeit entspricht“. Az egyház szedje össze minden erejét — amint eddig nem tette — az istentelen marxizmus elleni küzdelemre, még ha az keresztyén gúnyába (— keresztényszocializmus) öltözik is. A

faj, a nép, a nemzet Istentől ajándékozott és ránbízott életrend: ezért a fajkeveredésnek ellene kell állani. A keresztyén karitás (a „belmisszió”) munkája ne álljon pusztá irgalmaskodásból s ne védje mindenáron az alkalmatlanokat és a csekélyebb értékűeket. A zsidómisszió súlyos veszedelme a német népnek, mert idegen vért enged betódulni annak testébe. Ezért mindaddig elutasítandó, amíg zsidók állampolgári jogokkal bírnak. Különösen tilalmazandó a németek és zsidók közti házasságkötés. A keresztyén világpolgárság szelleme szintén elvetendő, mindama káros jelenségekkel, amelyek belőle folynak (pacifizmus, internacionálé, szabadkőművesség stb.). — Reichskirche kell lutheri jelleggel, de a református gyülekezetek történelmi sajátosságainak biztosításával. A birodalmi egyház „aus Glauben” ismeri el a nemzeti szocialista állam főségét. Ez az egyház a német, tehát árjafajú keresztyéneké. Ennyiben a külföldi német keresztyénnel is összekötetésben áll.

A mozgalomnak ezek az alapelvei szemelláthatólag nem egyebek, mint a nemzeti szocialista eszmék és jelszavak lefordítása olyan-amilyen egyházi nyelvre. A Bibliából, különösen pedig az Újszövetségből végképpen nem vezethetők le, aminthogy nem is vallott eddig ilyen elveket egyetlenegy keresztyén egyház, sőt szekta sem, bármennyire össze volt is forrva valamely állami vagy népi közösséggel vagy legalább annak egy nagyobb töredékével. Azonban, ha valahol, Németország jelenlegi helyzetében meg lehet érteni az előállásukat és rendkívül nagy propagandisztikus erejüket. A német protestantizmusban, amióta csak fennáll, mindig megvolt a politikai lekötöttség és ennek következtében a fokozott politikai érdeklődés is: hogyan tudott volna ettől a nagy tehertereltől pontosan épp akkor szabadulni, amikor a birodalomban annyira tetőfokára hágott a politikai feszültség és izgalom, hogy ahhoz képest eltörpül talán egész eddigi történetének minden más belső válsága?! Minden tiszteletet megérdemel egyébként a Deutsche Christen egész eszmevilágán átvonuló az az alaptörekvés, hogy az egyházat fenntartás nélkül a nép feltámadásának és újjászületésének szolgálatába akarják állítani: de már ezzel az alaptörekvéssel szemben is ott áll az a kikerülhetetlen kérdés, hogy vájjon a nép, a nemzet ilyen közvetlen és első kézből való szolgálata — ami, akár-hogy forgatjuk is, földi és e világi politikumot jelent — beletartozik-e Krisztusnak, az Egyház fejének gondolatai és parancsolatai közé.

A Deutsche Christen azonban egy sajátságos és az egyház történelmében eddig páratlan nacionalista-faji tömegpszichózis lázában egyszerűen sterilizálódott minden ilyen megfontolással szemben s háta mögött az egyeduralomra jutott nemzeti szocialista párttal — melynek tulajdonképpen egyszerű expoziturája, amit most már egyre kevésbé titkol — a tömegpropaganda teljes erejével vetette rá magát a protestáns egyházi életre és igyekezett azt a maga képére és hasonlatosságára minél gyorsabban átgyúmi. Megbuktatta a szerinte jogtalanul megválasztott birodalmi püspököt — nyíltan megmondva, hogy a maga emberét, Hitler bizalmasát, egy addig teljesen ismeretlen nevű, szerény képességű és tudású katonalelkész, Müller Lajost szánta erre a vezéri helyre —, félretolta az útból a régi egyházi pártokat és hivatalos vezetőket, valamint a lényegében szintén Hitlerrel rokonszenvező, de kevésbé radikális (így pl. az árjagondolatot az egyházba beengedni nem akaró) újabb egyházi mozgalmakat, s midőn a félretoltak nem akartak elég gyorsan parírozni s komoly formák

közt, evangéliumi alapon és a történeti jogok védelmében, megkísérelték az ellenállást: a Deutsche Christen segítségül hívta az államhatalmat, amely azután az esztendő közepe táján akkora mohó brutalitással kezdte az egyházat puhítani — kormánybiztosok kirendelésével, nagyérdemű és Európa-szerte tisztelt egyházi vezetők azonnali hatályú szabadságolásával vagy éppen nyugalomba kényszerítésével, — hogy végül is, a világbotrány és az egyházi szakadás megelőzésére, magának az agg birodalmi elnöknek kellett közbelépnie s óriási izgalom közepeit figyelmeztetnie a kancellárt eljárásának külsőleg és belsőleg egyaránt vészthozó voltára. Erre aztán az egyház Gleichschaltung-jának gyorsított üteme valamennyire megcsöndesedett, az erőszakos fellépések ritkultak, a kormánybiztosok visszahívtak — de a Deutsche Christen már ekkorra elérte a célját: nyeregben ült és a propaganda teljes szabadságával, itt-ott, különösen a lelkészekkel szemben még durva megfélemlítést is bőven alkalmazva, készíthette elő az új egyházi választásokat, amelyekre nézve Hitler maga félreérthetetlenül kifejezte azt a reményét és óhajtását, „hogy azok az eredményükkel a mi új népi és állami politikánkat fogják támogatni“.

Még a választások előtt létrejött azonban — az eltűnésre ítélt Kirchenbund utolsó műveként — a birodalmi egyház, a Deutsche Evangelische Kirche alkotmánya:

Ez az alkotmány annyiban nem szakít gyökeresen a múlttal, amennyiben a föderatív alap gondolatot tovább is megtartja: a Landeskirchéből tevődik össze és azoknak hitvallási és kultuszi tekintetben meghagyja az önállóságát; jogilag azonban, a szervezet és a kormányzat terén, egységes rendet fog bennük és köztük életbeléptetni és fenntartani. Ennek korlátot csak az a körülmény szabhat, ha valamely alkotmányi, szervezeti, kormányzati változtatás a hitvallással ellenkezőnek bizonyul (pl. a reformátusok, akik a lutheránusokkal teljesen egyenjogú tagjai a Reichskirchének, hitvallási megokolással nem vállalják a püspöki rendszert, úgyhogy ők a birodalmi püspöktevésbe is csak a jó békekesség kedvéért és azzal a biztosítással mentek bele, hogy megnyugosznak abban, ha a birodalmi püspök kifelé, másokkal szemben s a Reichskirche lutheránus tagjaival szemben mint a birodalmi egyház legfőbb vezetője és képviselője lép fel, de velük szemben nem igényelhet semmiféle speciális „püspöki“ jogkört és tekintélyt!). A birodalmi püspöknek mindig lutheránusnak kell lennie: mellette működik egy „Geistliches Ministerium“ 3 lelkészi tagból és egy jogászból álló kormányzó főtanács) és a nemzeti zsinat; ezenkívül „tanácskozó kamarák“ is lesznek, amelyek „a német evangélikus népéletben rejlő eleven erők számára fogják biztosítani a szabad és teremtő együttműködést az egyház szolgálatában“. (Ez a homályos mondat — mely egyébként nem az egyetlen homályosság ebben a gyorsfűzőn készült alkotmányszövegben — alighanem a politikai élettel való „összekötötiszték“ befolyását akarja egyebek között biztosítani.) A birodalmi püspök tisztsége erősen monarchikus-autokratikus elgondolású: a kormányzásra, sőt törvények kibocsátására (!) jogosított Geistliches Ministerium tagjait a Landeskirchék vezetőinek ajánlatára ő nevezi ki és a hatvantagú nemzeti zsinat tagjainak is csak kétharmadrészt küldik a Landeskirchék, egyharmadrészt — kiváló egyházi munkásságú személyekből — megint csak „be-ruft die Deutsche Evangelische Kirche“ — tehát végeredményben szintén a Reichsbischof és a G. M. kreálja! Ugyancsak a Reichsbischof nevezi ki, a G. M.-mal egyetértésben, a kissé rejtélyes „beratende Kammern“ tagjait is.

Kétségtelen nagy előnyt jelent a német protestantizmusra nézve, hogy alkotmányi, szervezeti és kormányzati egysége — ha egyelőre

csak ennek a hirtelen összeütött kerettörvénynek nagyon laza formái közt is, tehát valójában papiroson — végre megvalósulhatott. Protestáns elvi, mégpedig úgy theologiai, mint egyházi szempontból a jogosult bíráló megjegyzések egész özönét hívhatja ugyan ki az új alkotmány, jóformán minden mondatában, — de azt el kell ismerni róla, hogy az egyház nemzeti célkitűzésének, az egység, a tekintély, az autoritativ „Führung“ népszerű elvének jól megfelel. Ebből a szempontból kell megérteni a prímáspüspöki tisztség beállítását és a Landeskirchek alkotmányának is ugyancsak a püspöki tiszttel való betetőzését (eddig a német evangélikus egyházakban, egynéhány szórványos kivételtől eltekintve, nem létezett semmiféle formában és értelemben „püspöki“ tiszttel, csak Weimar után kezdték azt fölállítani egyes Landeskirchek, amíg aztán most valamennyiben meglesz a Landesbischof, sőt az altpreussische Union-ban lesznek még provinciális püspökök is!) — holott elvileg nemcsak református theologiai, de általában protestáns-evangélikus hitvallási alapon a püspöki tiszttel való szükség és jogosultsága legalább is vitatható.

De ez is, meg minden egyéb, magában véve súlyos részletkérdés nagyon kicsiny jelentőségű ahhoz a döntő súlyú, lelkiismeretbevágó kérdéshez képest, amely a tömegszünetektől el nem vakított vagy még félre nem állított német protestáns egyházi embereknek nagyon sok nyugtalan órát és álmatlan éjszakát okozhat mostanában: mit szólnak mindehhez az Egyház feje (éppen a protestánsok által annyira hangsúlyozottan egyedüli feje): a Krisztus? Az, aki nyüván megmondotta: „Az én országom nem e világból való“ — és aki legnagyobb apostolával parancsolólag megüzent: „Nincs zsidó, sem görög... mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztus Jézusban?!“

A győztesek álmát természetesen nem zavarja ez az aggodalom. A szeptember hó 27-én megnyílt birodalmi zsinatnak — amely a wittenbergi vártemplomban ült össze — első dolga volt birodalmi püspökké választani a Deutsche Christen jelöltjét, Müller Lajost, aki megelőzőleg néhány hétig már az „altpreussische Union“-nak szintén meglehetősen diktatórikus módon felállított és betöltött országos püspöki tiszttel viselte. Ez az eredmény senkit sem lephetett meg, aki tudta, hogy a megelőző egyházi választásokon milyen óriási többséggel győzött birodalomszerte a kíméletlen lélektani, erkölcsi, sőt politikai nyomással dolgozó Deutsche Christen-mozgalom s hogy például a porosz országos zsinaton milyen leplezetlenül terrorisztikus módon történt meg a kisebbségben maradt s a végén a zsinatról (másként nem tehetvén) kivonult ellenpárt elhallgattatása azért, mert ez következetes evangéliumi alapon tiltakozott az „árja-paragrafusnak“ az egyházi tisztviselőkre, elsősorban a lelkészekre alkalmazása ellen. A Müller birodalmi püspöksége a „völkisch“ gondolat képére és hasonlóságára átformált német evangélikus egyházat jelenti — amelyről ugyan az új prímás azt mondotta a székfoglalójában, hogy az „a Luther Márton álmának megvalósulása“, de amelyre nézve a Luthert alaposabban ismerők aligha lesznek ugyanezen a naiv véleményen.